

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВА СУЧАСНОСТІ TOLERANCE AS THE VALUE OF LAW IN THE MODERNITY

Липовець Ю.О.,
*ад'юнкта кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена проблемам правової аксіології. Особлива увага звертається на толерантність як правову цінність. У запропонованій статті аналізуються різні підходи до визначення та змістовного наповнення поняття «толерантність», виявляються особливості толерантності як цінності сучасного суспільства і як правової цінності. Обґрунтовано актуальність вказаної проблематики для вітчизняної філософії права через аналіз сучасної соціокультурної ситуації та реальних трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні на її шляху до становлення громадянського суспільства та прагнення стати невід'ємною складовою європейського культурного простору.

Ключові слова: право, цінності, система цінностей, толерантність, дискримінація, терпимість, глобалізація, культурна глобалізація.

Статья посвящена проблемам правовой аксиологии. Особое внимание обращено на толерантность как правовую ценность. В предлагаемой статье анализируются различные подходы к определению и содержательному наполнению понятия «толерантность», определяются особенности толерантности как ценности современного общества и как правовой ценности. Обоснована актуальность указанной проблематики для отечественной философии права через анализ современной социокультурной ситуации и реальных трансформационных процессов, которые происходят в Украине на ее пути к становлению гражданского общества и стремления стать неотъемлемой составляющей европейского культурного пространства.

Ключевые слова: право, ценности, система ценностей, толерантность, дискриминация, терпимость, глобализация, культурная глобализация.

The article is concerned with problems of legal axiology. Particular attention paid to tolerance as a legal value. In the proposed article various approaches to the definition and content of the concept of "tolerance" are analyzed, features of tolerance as a value of modern society and as a legal value are revealed. The urgency of this problem for the national philosophy of law is substantiated through the analysis of the current socio-cultural situation and the real transformational processes taking place in Ukraine on its way to the formation of civil society and the desire to become an integral part of the European cultural space.

Key words: law, values, system of values, tolerance, discrimination, globalization, cultural globalization.

Вітчизняна філософія права сьогодні є складовою частиною сучасної гуманітаристики. В її орбіту потрапляє все більше питань, пов'язаних із людиною. Патерналістські та легістські позиції у правознавстві поступаються своїми позиціями в питаннях сутності, призначення, походження права. Серйозні світоглядні зсуви, характерні для європейської культури другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття, акцентують увагу на формуванні та дієвості нової системи цінностей, чільне місце в якій займає толерантність.

Аналіз досліджень і публікацій. Толерантність як цінність є предметом наукового зацікавлення багатьох учених: у межах вітчизняної філософії її питаннями займаються О. Малахова, Ю. Іщенко, О. Тягло, Є. Бистрицький та ін. До фундаментальних праць, в яких толерантність розглядається як цінність сучасного суспільства, яка є безумовною нормою суспільного облаштування і засобом мирного співіснування людей, які різняться за різними ознаками (расова приналежність, соціальне становище і статус, вікові характеристики, статеві приналежність, стан

здоров'я, особистісні та світоглядні уподобання) належать праці Л. Скворцова, М. Волцера, М. Хомякова, Е. Швачко та ін. Серед наукових розвідок, які досліджують толерантність у праві, вирізняються наукові публікації О. Гілязова, Р. Файзрахманова. Спільним для усіх науковців (враховуючи незначні нюанси) є розуміння толерантності як визнання рівності і поваги всіх людей, недопущення домінування і насильства, визнання неоднозначності і розмаїття видів людської поведінки, відмова від насильницької уніфікації поведінки та переконань. Тобто, толерантністю є визнання прав Іншого, сприйняття Іншого як рівного, рівноправності і рівноцінності культур тощо (що знаходить своє практичне виявлення у терпимості, самовладанні, відсутності дискримінацій).

Але, незважаючи на такий достатній інтерес до проблеми толерантності, залишаються неопрацьованими питання толерантності у праві, що спонукає до проведення дослідження толерантності як правової цінності у межах філософсько-правового дискурсу, з оглядом на реальний стан правового врегулювання цих проблем на міжнародному та національному рівнях.

Виклад основного матеріалу. В історії людства неможливо знайти суспільство, яке б функціонувало без власної виробленої системи цінностей. Цінності як основоположні орієнтири сумісного життя лежать в основі кожної ідеології, яка в свою чергу формує, забезпечує та презентує спільноту як соціально-духовне утворення. Тобто система цінностей кожного суспільства одночасно виконує зовнішню і внутрішню функції. Зовнішня функція пов'язана із представленням суспільства іншими і вибудовуванням відносин з цими іншими суспільствами, а внутрішня є засобом формування єдності осіб, які є членами цього суспільства. Реальна, наявна система цінностей в суспільстві є водночас і показником та індикатором соціальної зрілості і цивілізованості як суспільства, так і окремих його членів. Превалювання тих чи інших цінностей у суспільстві зумовлює вектор його розвитку та формує соціальне і морально-етичне обличчя окремих його членів.

Різні історичні типи суспільств характеризуються і різними ступенями усвідомленості та рефлексивності щодо цінностей: від повного теоретичного неосмислення та артикуляції до високотеоретичних розробок цієї проблеми. Сьогодні ми спостерігаємо особливе ставлення до проблем цінностей (від трепету до відвертих спекуляцій), які вийшли за межі філософських концепцій і стали предметом зацікавленості представників суспільствознавства і гуманітаристики. Актуалізацію та акцентуалізацію проблем цінностей у правознавстві як складової частини гуманітаристики сьогодні можна пояснити словами М. Бахтіна, який таку ситуацію пояснював тим, що всі елементи буття-співіснування проникнуті ціннісним значенням, а тому людина є його ціннісним центром [1, с. 30].

Впродовж століть філософи намагалися з'ясувати природу цінності як такої. І на даний момент можемо говорити про дві найбільш розроблені точки зору щодо цього питання: об'єктивістська та соціокультурна. Перша точка зору є подальшою інтерпретацією або конкретизацією ідей Платона (ейдоси) або Гегеля (абсолютна ідея). Щодо соціокультурної позиції, то в її межах об'єктивність цінностей трактується через їх соціокультурну реальність, тобто цінності є двовалентними, «оскільки кожний суб'єкт у продуктах своєї діяльності вибудовує особливий соціокультурний простір, в якому цінності уже не залежать від його особистої свободи, а існують як деякі культурні «згустки» [3, с. 12]. Варто підкреслити, що на сьогодні гуманітаристика (і філософія права) активно працює з поняттям «соціокультурне» та використовує соціокультурний підхід для дослідження політико-правових явищ. На нашу думку, трактування і дослідження цінностей як соціокультурних феноменів адекватне щодо реальності світу, в якому ми живемо.

Сучасні ціннісні системи європейських країн дуже схожі між собою, що дозволяє ці країни (їх політику, ідеологію, соціальний і правовий порядок) визнавати органічними складовими європейської культури. Основним критерієм приналежності

до європейської культури і є визнання європейської системи цінностей, яка складалася впродовж тривалого часу. Значною мірою ця система цінностей з пріоритетністю Людини-індивідуальності, Людини-особистості є результатом складного симбіотичного процесу, основними складовими якого є грецька філософія, римське право і християнство [2]. Європесць впродовж століть виборював право бути почутим, поміченим та оціненим (оціненим у цьому контексті означає мати власну (особисту) цінність, значущість). А цим і пояснюється зорієнтованість європейської системи цінностей на людину. XX століття (зі своїми лихоліттями і страхіттями) дало поштовх пошукам нових світоглядних орієнтирів і цінностей, дієвість яких могла б забезпечити стабільність соціуму. Однією із таких цінностей і була артикульована толерантність.

«Толерантність» як поняття є полісемантичним у сучасних соціокультурних умовах і в своєму змістовному становленні воно сягає своїм корінням поняття «терпимість». у ході історичного розвитку здійснювався поступальний рух у напрямку універсалізму: від релігійної віротерпимості до терпимості (толерантності) культурної, правової, політичної тощо. Толерантність має тривалу історію переходу від умови співіснування релігійних відмінностей до політичного, а згодом і правового принципу (від рівності перед Богом і рівності всіх богів до рівності перед і в суспільстві, а також рівності перед законом і в праві, до визнання універсальною цінністю сучасного світу). І сьогодні у цивілізованому світі толерантність є ознакою активно-творчого начала: в політичному сенсі – дозволяє вільно висловлювати свої політичні погляди та уподобання, уможливує мирне співіснування правлячої політичної сили та опозиції; з філософської та соціологічної точки зору – це можливість вияву Іншості (релігійні вірування, національна приналежність, обраний спосіб життя тощо).

Право як дієвий регулятивний механізм (сьогодні у формі позитивного права), попри свою консервативну природу, реагує на світоглядно-ціннісні зміни і використовує доступні йому засоби та інструменти для створення і функціонування такої системи соціальної взаємодії, в якій би мала місце підтримка і забезпечення панівних цінностей. Тому можемо говорити про толерантність у праві, що власне і є предметом дослідження, і правову толерантність. Поняття правової толерантності безпосередньо пов'язане з юридичною поведінкою (тобто поведінкою, якістю якої визначається наявним чинним законодавством). З цієї точки зору, «поведінка у дусі толерантності суб'єктів юридичної діяльності сприятиме вирішенню найбільш актуального завдання сучасності, від якого залежить подальший розвиток людства, — переходу від психології протистояння, підозрливості і насильства до культури миру, довіри, зміцнення національної і міжнародної стабільності, миру і безпеки невоєнними, гуманними методами. Реалізація цього завдання вимагає активних дій міжнародного співтовариства з метою формування психології толерантності і виховання в її дусі» [5].

З точки зору права толерантність є правилом поведінки, яке закріплюється у нормативних документах. У країнах із розвинутим громадянським суспільством спостерігається такий стан та якість соціальних взаємин, за якого толерантність є природною (тобто, звичною, як такою, що сама собою розуміється). На думку Р. Файзрахманова, це дозволяє, в деяких моментах, розглядати толерантність як вияв та конкретизацію норм природного права: «Люди, суспільство уже достатньо довели самі собі, що за допомогою і на засадах саме природного права оптимально можуть бути впорядковані їхні відносини на більш високому рівні. Люди не просто більш терпимі одне до одного, вони не можуть чинити і поводитися по-іншому, оскільки для громадянського суспільства це не природно, а аномально. У суспільстві, яке самоуправляється, де немає влади публічної, а є влада громадська, чого природно, а значить закономірно прагнуть люди, будь-яка спроба перевершити рівень «заданої» самому собі суспільством толерантності, тобто терпимості, і нав'язати будь-кому свою волю однозначно буде запереченням влади суспільної і виявом влади когось або чогось. Принаймні, якщо не виявом, то з її проявом» [6]. З філософсько-правової точки зору толерантність, як і право, може бути представлена як соціальна норма. Будь-яка соціальна норма є перш за все соціальною цінністю, «згустком культури» і предметним представленням із соціального досвіду і колективної пам'яті.

У праві толерантність протиставляється дискримінації. Оскільки апіорі у праві задається рівний масштаб для можливої самореалізації суб'єктів права. Сучасне право робить акцент саме на дозволяючому началі своїх норм. Разом з цим, враховуючи природу людини (детально про це – у працях В. Бачиніна), право покликане стримувати, а в разі порушення норм, і карати за поведінку, яка відповідно до його норм є недозволеною.

Усе, що сьогодні стосується толерантності і має закріплення у нормативних документах, – це прагнення уникнути ситуації дискримінації. При чому така позиція є єдиною як для міжнародних документів, так і для національних. Сучасна ситуація, що склалася в Європі, передбачає, що національне законодавство прагне імплементувати міжнародні норми щодо толерантності або уніфікувати уже наявні. В яких же нормативних документах європейської спільноти відображені проблеми толерантності? Загальна декларація прав людини містить такі положення: у ст. 18 проголошується, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії»; ст. 19 – «на свободу переконань і на вільний їх вираз»; ст. 26 – освіта «повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами». У 1995 році була прийнята «Декларація принципів толерантності», в якій поняття толерантності вживається як тотожне поняття терпимості. Дефініція толерантності, наведена у ст. 1 Декларації, відображає сучасне змістовне наповнення цього поняття: «*Толерантність означає повагу, сприйняття і розуміння багатого розмаїття*

культур нашого світу, наших форм самовирізнення й способів виявлення людської індивідуальності, їй сприяють значна відкритість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це гармонія в розмаїтті. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру й сприяє заміні культури війни культурою миру» [4].

Варто зазначити, що текст Декларації був створений на основі наявних на той час документів – «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права», «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Конвенція 1951 року про статус біженців», «Протокол 1967 року, який стосується статусу біженців, а також регіональні правові акти у цій області», «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на ґрунті релігії або переконань», «Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин», «Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму», «Віденська декларація і Програма дій Всесвітньої конференції по правах людини», «Декларація і Програма дій, які прийняті на Всесвітній зустрічі на міжнародному рівні в інтересах соціального розвитку, яка відбулася в Копенгагені», «Декларація ЮНЕСКО про расу і расові упередження», «Конвенція і Рекомендація ЮНЕСКО в боротьбі з дискримінацією в галузі освіти». В тексті Декларації виписані рівні запровадження *принципів толерантності*: особистий, державний, соціальний. На думку авторів Декларації, функціонування принципів толерантності на державному рівні повинне носити пріоритетний характер, оскільки на цьому рівні толерантність означає дотримання норм неупередженого законодавства, яке має надати кожній людині соціальних та економічних можливостей для розвитку і відсутність будь-яких дискримінацій, шляхом виконання таких завдань:

- на державному рівні необхідна ратифікація і виконання чинних міжнародних конвенцій про права людини;

- розробка та вдосконалення законодавства, яке було б здатним забезпечити в суспільстві рівноправні підходи і рівність можливостей для всіх груп і окремих людей.

Висновки. Сучасна соціокультурна ситуація презентується демократичними перетвореннями, але, на жаль, зберігають свою «життєву силу» і явища, які загрожують реалізації прав людини і громадянина. Нагальною сьогодні є потреба у збереженні цілісності і різноманіття світу, людства й окремої людини. Саме тому толерантність у цій соціокультурній ситуації є умовою виживання людства. Толерантність сьогодні є однією із правових цінностей європейської культури. Толерантність пронизує всі сфери сучасного життя людини, і право як цивілізований регулятивний механізм повинне використовувати весь свій арсенал для того, щоб зробити толерантність дієвим і практичним принципом облаштування цивілізованого співжиття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М.М. К философии поступка // Бахтин М.М. Работы 20-х годов. – Киев: Next, 1994. – С. 9-69.
2. Римське право і сучасне європейське право / В.М. Вовк // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – № 2. – С. 14-19.
3. Горобець К.В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс: моногр. / К.В. Горобець. – Одеса: Фенікс, 2013. – 218 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1908/Монограф.pdf>
4. Декларация принципів терпимости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
5. Толерантність як основа консолідації громадянського суспільства в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1908/Монограф.pdf>
6. Файзрахманов Р. Толерантность, право и насилие: логика соотношения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elar.ufrj.br/handle/10995/29204>